

Vaider – material da diever ed artisanadi plain raffinezza

Il vaider vegn fatg d'ina maschaida da sablun da quarz, chaltschina e soda che mida, stgaurada a temperaturas da 1400-1600 grads e sfradentada andetgmain, cumpletta main sia natira. En l'industria da vaider fan ins per regla la differenza tranter vaider concav (p.ex. magiels, buttiglias), vaider plat (vaider da fanestras) e l'elavuraziun da vaider spezial (bischens da vaider ed ulteriurs products industrials). Tant la produziun da vaider concav sco da vaider plat è cumprovada gia en l'antica. Per crear vaider concav è stada decisiva l'invenziun da la pipa per suflar vaider. Vaider da fanestras vegniva culà, a partir dal 17avel tschientaner er zullà, en furmas u guadagnà cun schlavazzar la pipa (per crear rudellas da vaider engrossi / butzen).

Il passagi da l'opacità dal sablun a la trasparenza dal vaider, questa naschientscha apparenta d'ina nova materia, aveva en ils eglis dals simpels mortals la parità d'ina transfurmaziun d'alchemist. L'art dal fabricant da vaider era perquai pli ch'in auter plain da receipts confidenzials e proceders secrets d'ina famiglia, d'in atelier, d'ina corporaziun u schizunt d'ina citad che vegnivan protegids bain cunter il spiunadi economic da lez temp.

Las cundiziuns da produziun ch'han sfurzà en tschertas regiuns da l'Europa ils fabricants da vaider da viver amez il guaud, a l'ur da las communitads urbanas, circumdavan lur activitad cun in'aura forestala dal tuttafatg particulara ch'il cineast

tudestg Werner Herzog ha reconstruì a moda mirvegliusa en ses film «Herz aus Glas» che raquinta l'istorgia d'ina comunitad d'artisans en la Boemia a l'entschatta dal 18avel tschientaner.

La produziun da vaider artisanala

Origins
Dapì l'antiquitad han il vaider ed ils artisans gi in credi indiscutabel. Questa produziun ha giudi, anc dapli che la lavur dal vaschler e prest tant sco quella dal fravi, in respect superstizius ch'ins aveva la disa d'accordar fin a la revoluziun industrial als «arts dal feu».

Ils emprims objects da vaider enconuschents als archeologs èn vegnids producs en la Siria enturn il 1700 a.C. Dus tschientaners pli tard arriva questa tecnica – forsa tras fabricants da vaider gidieus – en l'Egipta, nua che la produziun è sa diversifitgada e sa perfecziunada en curt temp grazia al diever d'oxids colorants e da sablun senza fier. Cura che Roma ha conquistà en l'emprim tschientaner a.C. il Proxim Orient, enconuschevan e dumagnavan ils fabricants da vaider da la Siria e da l'Egipta gia la tecnica da suflar, la gravura cun la mola e la scala dals colorants natirals.

Imperi roman

Suenter Damascus ed Alexandria è l'art dal fabricant da vaider era vegni pratigà a l'entschatta da noss'epoca en l'Italia. L'emprim en la regiun da Cumae al nord da Napoli nua che la produziun da flacuns, stozzas e recipients da tut gener ha prosperà spert grazia al sablun extremamain pur dal flum Garigliano.

I sa tractava a l'entschatta d'ina fabricaziun da vaider utilitara e populara; ma cun ils fabricants nomads d'Alexandria, ch'èn sa domiciliads fin al cunfin dal Rain, è l'Imperi roman daventà il center d'in artisanadi raffina. Quel cumpliava vaiders tenschids per il mosaic, dals quals l'imperatur Hadrian (segund tschientaner s.C.) ha fatg in grond diever per decorar sia villa da Tivoli, u vasas irisantas d'Alexandria ch'ins chatta en las fossas chinasas da la dinastia dals Han dal Vest (emprim e segund tschientaner s.C.) u en il tesor dals santuaris giapunais da Nara (9avel tschienta-

Recipients romans, elavuraziun da vaider en il temp medieval, artisans ambulants, produziun industrial.

(FOTOS: PD, GIUDIM A DRETTA: GÜNTHER NIEBER / PIXELIO)

ner s.C.). Sper l'aur, che la Roma d'Augustus ha stgomià a grond displaschiar da Virgil cunter la saida chinaisa, è il vaider l'unic product artisanal dal mund latin ch'ha pudì conquistar il martgà dal l'Orient Extrem.

Temp medieval

Suenter l'eclipsa da las invasiuns barbaras, durant la quala ina fabricaziun da vaider rudimentara para d'avair survivì be cun grondas bregias en Gallia, en Spagna ed en las regiuns renanas, ha Venezia laschà flurir ina giada dapli la fabricaziun da vaider a partir dal 11avel tschientaner grazia a sias relaziuns cun Bizanz e, malgrà ils scumonds pontificals, cun il mund islamic.

Duatschient onns pli tard èn ils furms dals fabricants da vaider talmain numerus ed il privel d'incendi talmain grond ch'il senat ha decidì il 1291 da concentrar quest'industria gia fitg rentabla sin l'insla da Murano, situada al nordost da Venezia. Ils fabricants da vaider da Murano possedevan lur atgna giurisdicziun, in status civil sumegliant a quel da la noblezza e privilegis ch'èn era sa mantegnids pli tard e che questa corporaziun ha defendì cura ch'ella è sa derasada en il rest da l'Europa.

Pictura sin vaider en l'art sacral

Emprimas picturas sin vaider èn gia cumprovadas dal temp persian. Er ils Romans faschevan diever en lur termas da vaiders e da mosaics per far ellas pli clerhas e per mantegnair chaudas las stanzas. Er en las chasas dals ritgs devi da quel temp gia fanestras da vaider.

La pictura sin vaider è dentant sa svilupada per gronda part en il sectur sacral. Da la Hagia Sophia èn sa mantegnidas fanestras dal 5avel tschientaner. A partir dal 7avel tschientaner eri usità en tut l'Europa da munir las baselgias cun fanestras da vaider colorà.

La gronda fluriziun ha quest art cuntanschì durant la gotica, en spezial en Frantscha. Numerusas baselgias a Paris (Sainte-Chapelle, Notre-Dame), a Colmar, Amiens, Bourges, Reims, Rouen, Le Mans u Strassburg dattan perditga da quai. Er en auters pajais èn sa mantegnids numerus exempels, en Svizra tranter auter il Münster da Berna, la catedrala da Losanna u la baselgia dals Habsburgais a Königsfelden. La reformaziun ha muntà ina ruptura en l'art

da la pictura sin vaider. Er il baroc catolic ha dumandà suenter fanestras betg coloradas per laschar entrar uschè blera glisch sco pussaivel. Pir il 19avel tschientaner cun sias tendenzas neogoticas ha manà ad ina segunda fluriziun da la pictura sin vaider sacrala. En il 20avel tschientaner è la pictura moderna per part era vegnida applitgada vi da fanestras da baselgia, sco che cumprovavan lavurs da Chagall, Matisse u Mirò.

Fanestras sco element d'autopresentaziun da la burgaisia

La burgaisia s'etablescha

Cuntrarì a lur antecessuras monumentalas, las fanestras da baselgia, orneschadas dal temp enturn 1500 fin la fin dal 17avel tschientaner pitschnas picturas sin vaider ils edifizis da stadi e da las corporaziuns e surtut ils «cabinets» da las chasas privatas. Quai è d'engraziar al perfecziunament da la vetrificaziun cun las rudellas da vaider enramadas da plum durant la segunda mesadad dal 15avel tschientaner.

Per cumplettar edifizis publics novs, sco baselgias, chasas da cussegl, da corporaziun e da tiradurs, locals da baiver ed ustarias, devan stadis e citads federalas ils daners per crear las fanestras. Sco undrientscha dal destinatur dal regal vegniva er gist furnida la vopna dal donatur sco pictura sin vaider. Quai ch'era a l'entschatta in sustegn util tras las autoritads, è sa svilupada spert ad in usit.

Fanestras da cabinet

Il pli impurtant element da l'autopresentaziun da la burgaisia era la fanestra da cabinet en differentas colors. L'ornament da fanestra ch'era a l'entschatta puramain eraldic, è s'avert er ad auters temas, mintgatant schizunt ad entirs ciclus da maletgs. El ha chattà bun'accoglientscha tar l'aristocrazia ed il clerus ed er tar ils burgais e finalmain tar ils purs.

L'art da la pictura sin vaider è daventà gist en Svizra in gener artistic naziunal, sco che nagin auter pajais al posseda. Tut las classas eran cumpliadas en ina concurrenza da regalar fanestras da cabinet che laschavan cular la glisch en colors traglischantas en ils locals e che mussavan vopnas che tiravan endament las autoritads, ils partenaris d'allianzas, ils parents ed amis. Ensem cun las paraids tavlegiadas e las mobiglias integradas en ellas resulta

ina cunfinaziun accentuada dal local vers anora. Il resultat è in'ovra d'art cumplexiva profana, sco ch'ella era enconuschenta fin uss be en las baselgias. Las sequenzas da maletgs da las pignas da plattinas e da las lastras ornamentals ed er ils maletgs surcusids agiunschan anc in element narrativ instructiv sin il nivel profan.

Sco ils picturs da pignas e las surcusidas, eran er ils picturs da vaider dependents d'agids cumpositorics. Els han duvrà sco models las medemas funtaunas, las Biblas illustradas ed ovras istoricas illustradas ed oravant tut il «Ständebuch» da Jost Amman cun represchentaziuns dals mastergns sco er ses cudeschs da costumes e sias sequenzas da chatscha.

La moda sa mida

L'elavuraziun formala da las fanestras e lur tecnica èn sa midadas en il decurs dal temp. A l'entschatta dal 16avel tschientaner sa cumponiva la fanestra da cabinet d'in mosaic da vaiders en differentas colors sco tar las fanestras da baselgia medievalas. Cun il temp è resultada ina pictura sin vaider cun in'intensità da colors adina pli reducida.

Il regress da la pictura sin vaider en la segunda mesadad dal 17avel tschientaner stat en connex tant cun il giavisch dal baroc d'avair fanestras pli grondas cun vetrificaziun clera sco er cun il gust da l'art sin vaider che sa mida. La lastra mulada senza color ch'era derasada oravant tut tar la populaziun bainstanta champestra da Berna, ha substituì en il 18avel tschientaner la pictura sin vaider.

Il vaider daventa ina part da l'art popular

Dals artisans nomads a las manufacturas stables

Ultra d'ina produziun dal tuttafatg ordinaria senza ambiziuns esteticas resta la fabricaziun da vaiders decorads, emagliads u engravads cun la mola u cun la guglia u elavurads cun la channa u il buglied destinada fin al 17avel tschientaner als aristocrats ed als burgais. Ins sto spetgar il 18avel tschientaner e l'enritgiment da las champagnas per ch'il vaider daventia – plitost tras la decoraziun che tras la furma – ina part da quai che nus numnain «l'art popular».

Quest svilup sa lascha mussar a l'exempel da la Svizra ch'è dentant, tant per la tec-

nica sco per ils motivs, dependenta da ses vischins. A l'entschatta dal 17avel tschientaner èn sa domiciliads fabricants da vaider dal Schwarzwald en l'Entlebuch lucernais; auters, oriunds da las Ardennas, èn sa chasads en il Giura; e puspè auters han premdi en pau pli tard dimora en il Tessin.

Avant l'exploziun da la cotgla a la fin dal 18avel tschientaner consumavan lur furms uschè blera laina ch'els construivan lur ateliers a la funtauna, pia amez ils guauds, per evitar ils custs da transport. Els sa spustavan d'in guaud a l'auter per mancanza da plantas da pinar en vischinanza dals furms u perquai ch'els han chattà utro in meglio sablun u pervi dals avantatgs che las autoritads communalas als concedivan.

En l'Entlebuch eran quels privilegis considerabels: entant ch'ils artisans da Murano èn vegnids mess a pèr cun la noblezza, èn ils fabricants da vaider d'Im Kragen (Lucerna) vegnids dispensads da las taglias e dal servetsch militar; els han era survegni il dretg d'incassar ina taxa sin il Pass dal Sattel.

Insicura han quests artisans nomads gi avunda d'esser adina en viadi; els han empris tut quai ch'ins pudeva emprendre e l'ambient champester era oramai s'enritgi avunda per pudair garantir ina dumonda stabla e regulara. Uschia èn els sa chasads a lur quint en ils gronds centers, en vischinanza da las fieras e dals lieus da vendita. Els enconuschevan lur mastern sco il babnoss ed avessan gist uschè bain pudì lavurar per l'uvestg u per il truaider, ma els sa cuntentavan d'ina produziun pli populara e pli conforma a questa nova clientella, gia bainstanta ma main pretensiusa ch'ils citadins che nutrivan lur predecessurs.

La «Glasi Hergiswil» sco exempel

Da questa produziun «per il pievel» derivan crias cun viertgel, flacuns, buttiglias da vin che remplazzan il crap da sablun, lambichs d'apotechers, pitschnas picturas da vaider decoradas cun figuras e scenas istoricas u chaschas da vaider alv per las fanestras u las pignas.

La produziun vegniva decorada en l'atelier sez, a partir dal 17avel tschientaner è ella dentant savens vegnida embellida d'uschenumnads picturs da chasa che disponivan d'in pitschen furn da luentar e che picturavan sin giavisch, cun u senza brischar, vaschella u vaider nunelavurà. Davent da quel mument pon ins tschantchar d'in art popular.

L'istorgia dals trais frars Siegwart, ch'èn vegnids il 1723 da la Suevia per prender dimora a Lucerna nua che las autoritads als han retschavi cun bratscha averta, illustrascha a moda exemplarica quest passagi dal vaider luxurius ad ina produziun pli utilitara, ma tgirada e caracterisada d'ina decoraziun picturada u engravada d'ina naivada rinfrestganta.

A l'entschatta dal 19avel tschientaner èn ils Siegwarts sa chasads a Hergiswil (Sutsilvania) ed han mess uschia il crap da fundament da la «Glasi Hergiswil» ch'exista anc oz. Il material dad arder vegniva transportà cun ina bartga da vitgira dals guauds da la Sylvania. Ils megliers meds da transport e l'appariziun dals furms da cotgla han la finala era incità auters fabricants da vaider da sortir dals guauds e d'installar ad Olten, Küssnacht u a St-Prex manufacturas da caracter preindustrial. E malgrà l'industrialisaziun successiva da la construcziun da vaider, han las qualitads artisanalas en quest «art dal feu» mantegnì fin oz lur impurtanza e fascinaziun.

La presentaziun:
Dossier «L'elavuraziun da vaider».

Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=3632
www.chatta.ch